

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 261

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ
İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE MÂTÜRÎDİLİK

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

22 - 24 Mayıs 2009 İstanbul

İstanbul 2012

5. TEBLİĞ

MÂTÜRÎDÎ'NİN DİN ANLAYIŞINDA HOŞGÖRÜ
(Diğer Din ve Mezheplere Bakışı)

Prof. Dr. Saffet Sarıkaya
SDÜ. İlahiyat Fakültesi / ISPARTA

Giriş

Müslüman olmadan önce Türklerin sahip oldukları Geleneksel Dinlerine istinaden farklı din mensupları ve diğer insanlarla ilişkilerinde, başka milletlerde görülmeyen bir hoşgörü anlayışına sahip oldukları bilinmektedir. Bu hoşgörü anlayışını Geleneksel Türk dininde temellendiren iki inanç değeri vardır: Evrensel Tanrı anlayışı²⁰⁹ ve bu anlayıştan hareketle bütün âlemin, dolayısıyla içindekilerin Tanrının yaratmasından dolayı belli bir saygıyı hak etmeleri. Bu iki değere göre dünya görüşlerini oluşturan ve din anlayışlarını şekillendiren Türklerin inançlarında Tanrı, tek ve evrensel olarak herkesin ve her şeyin Tanrısıdır. Her şeyi O yaratmıştır. Her şey O'nun mülkünde ve iradesindedir. Buna bağlı olarak yaratılmışlar da Tanrının eseridir, sırf bundan dolayı belli bir saygıyı hak ederler. Geleneksel Türk dininde çeşitli tabiat kültlerinin tezahüründe bu kabulün izleri görülebilir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak diğer insanların da aynı Tanrıya inandığını kabul eden Türkler arasında komşularının dinlerine ilgiyi, özellikle Batıya doğru nüfus hareketlerinin başladığı zamanlardan itibaren farklı dinlere yönelik ilgiyi gözlemek mümkündür.

Türklerin İslâm'la olan karşılaşmaları ve ilerleyen dönemde İslâm'ı benimsemelerinde eski din anlayışlarının etkin olduğu, hatta İslâm'ı benimseyen Türklerin geçmişten gelen millî kimliklerini koruyabildikleri kabul edilmektedir. Türkler, İslâmlaşma süreçlerinde büyük ölçüde kendi anlayışlarına uygun düşen Hanefî, Hanefî/Mâtürîdî din anlayışını benimsemişlerdir. Özellikle Hanefî/Mâtürîdîliğin Türklerin dışındaki milletlerde çok fazla yayılma imkânı bulamayışı, kimi zaman Mâtürîdîliğin Türklere has bir mezhep olarak görülmesine yol açmıştır.²¹⁰

209 Ünver Günay, "Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erdem Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, c.8, S, 23, I, Ankara 1996, 193-194.

210 Örneğin, Yusuf Ziya Yörükân, Mâtürîdîliği "Türk Sünniliği" olarak nitelemiştir. *İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler*, nşr, T. Yörükân, Ankara 2001, XXXIV. Ayrıca krş., Hanefî Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. S. Kutlu, Ankara 2003, 295-304.

Biz de bu bildirimizde Mâtürîdîliğin kurucusu kabul edilen Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî'nin (333/944) din anlayışında geleneksel Türk dininden kaynaklanan bir hoşgörü anlayışının izlerini araştıracağız. Burada yukarıda bahsettiğimiz iki unsuru birebir takip etmeyeceğimizi, bunu görme şansımızın da olmadığını belirtelim. Zirâ şüphesiz İslâm'la birlikte yeni bir din ve din anlayışı söz konusudur. Kastettiğimiz durum, yeni din mensuplarının geçmiş din ve geleneklerinden bazı unsurları yeni dine taşıyabildiklerine dair sosyolojik tespittir. Bu nakilde şüphesiz anlayışlar ve olgular aynı kalmayacak yeni dinin benzer öğeleriyle şekillenecek ve ifade edilecektir. Dolayısıyla bizim İmâm Mâtürîdî'de araştıracağımız şey, onu eskiye rabt etmek değil, Türkleri ya da Mâtürîdîliği diğer Müslüman milletlerden ve mezheplerden farklı kılan hoşgörülü tavırlarının temelleri olacaktır. Burada zaman zaman Eş'arilerden, Haşevîlerden, Hâricîlerden, Mu'tezile'den, Şîa'dan farklı olduğunu ifade ettiğimiz Mâtürîdîliğin dinî hoşgörü anlayışını ve bu bağlamda "ötekileri" muhatap alma üslûbunu kurucusunun şahsında incelemeye gayret edeceğiz. Bunu yaparken İmâm Mâtürîdî'ye nispeti kesin olan iki temel esere²¹¹, özellikle ilgili âyetlerin yorumuna bakacağız ve değerlendirmelerimizde güncel çalışmalardan istifade edeceğiz. Daha sonra Mâtürîdî'nin çeşitli din ve mezheplerle ilgili ifadelerinden konunun somut boyutunu ortaya koymaya çalışacağız.

Din Anlayışı

Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ından söz konusu âyetleri incelediğimizde yukarıda ifade ettiğimiz iki hususla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Mâtürîdî'nin din kavramına yüklediği anlam doğrudan tevhidi, Allah'ı birlemeyi ifade eden evrensel bir din anlayışıdır. Mâtürîdî sistemini bu temel doğrultusunda gerçek ve halis din, bu dini oluşturan metodik temeller, din-şariat ayrımı, iman amel ayrımı üzerine oluşturmuştur. Allah'ın rahmetinden ve adaletinden söz eden âyetlerin yorumunda ise diğer insanlara bakışın ipuçları saklıdır.

Konumuzla ilgili akla gelen âyetlerden ilki;

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ “Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır”²¹² âyetidir. Mâtürîdî bu âyetle ilgili yorumunda,

211 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, nşr. B. Topaloğlu-M.Aruçi, Ankara 2003, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, çev. B. Topaloğlu, Ankara 2002; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I-X edit. B. Topaloğlu, İstanbul 2005-(eser henüz tamamlanmamıştır); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vilât-i Ehli's-Sümne*, nşr. Fatma Hayme, I-V, Beyrut, 2004. Eserler *Te'vilât* diye gösterilecek ancak ikincisi naşiriyle birlikte zikredilecektir.

212 el-Bakara, 256.

“zorla kabul edilen şeyin din olmadığını hatta iman bile olmadığını” naklettikten sonra,²¹³ “din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi”²¹⁴ âyetine işaretle, “İslâm’ın (rüşd), Allah’ın inkârından (ğayy)²¹⁵ ayırt edilmesinden sonra dinde zorlamanın olmadığını” ifade eder. Çünkü din zorlamayla değil açık seçik olduğu için kabul edilir. Nitekim bu kabulde birlikte Müslüman olanlara tâatler zorla yaptırılmaz. Bilakis Allah bu tâatleri onlara sevdirebilir.²¹⁶

Âyetin yorumunda dinin iman işi, imanın ise kalbî bir eylem olduğunu ifade ile kalplere asla baskı ve zorlama yapılamayacağını belirtilmektedir.

“وَقُلْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ” “De ki, Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin”²¹⁷ âyetin yorumunda Mâtürîdî öncelikle, İsra, 7 ve Fussilet 41. Âyetleri de zikrederek yapılan amellerin başkası için değil sadece kişinin kendisi için olduğunu belirterek, kişinin filleriyle ilgili sorumluluğuna vurgu yapar. Sonra Rasulü Allah’ın ifadesiyle; “Şüphesiz ben risâletimi size açıklıyorum. Sizi İslâm’a girmek için zorlamam, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin” diyerek iman etmenin de inkâr etmenin de kişinin tercihi ve iradesiyle olacağını, yaptığı tercihe göre karşılığını bulacağını ifade eder.²¹⁸

Burada Mâtürîdî’nin açıkça iman-amel ayırımından hareket ederek Mürciî/Hanefî geleneğe uyduğunu görmekteyiz. Çünkü böyle bir ayırım beraberinde iman konusunda inananların eşitliğini getirmektedir. Nitekim bu inanç, olduğu ilk dönemlerde kendilerini mü’min saymayan, ikrârlarına rağmen imanları konusunda şüphe ızhâr eden, en küçük amelsizliği imansızla eş değer kabul edip dışlayan Haricî zihniyeti ve Emevî resmî otoritesine karşı duruşu ifade etmekteydi. Bu karşı duruş Ebû Hanîfe, öğrencileri ve takipçileriyle birlikte sistematik bir yorumla hukukî eşitliğe dönüşmüştür.²¹⁹ Yani Allah’ın dinini kabul eden herkes dünyevî hayatında Müslüman olarak kabul edilir, çeşitli gerekçelerle diğerlerinden ayırt edilmez ve Müslüman muamelesine tabi tutulur.

213 *Te`vilât*, II, 159. Mâtürîdî imanın yeriyle ilgili şu yorumu yapar: “İmanın cebr ve zorlamayla gerçekleşme ihtimali yoktur. Çünkü iman kalbî bir eylemdir. Zorlama ise kalbe etki etmez. Kişi diliyle imanını ikrar etse bile kalbiyle inanmadıkça mümin olmaz.” *Te`vilât*, VII, 114-115. Ayrıca karşı, Hanefî Özcan, *Mâtürîdî’de Dinî Çoğulculuk*, İstanbul, 1995, 82-83.

214 Hacc, 78.

215 Hasan Şahin, *Mâtürîdî’ye Göre Din*, Kayseri 1987, 39.

216 *Te`vilât*, II, 159-160.

217 Kehf 29.

218 *Te`vilât*, IX, 50-51.

219 Benzer yorumlar için bkz., M. Zeki İçsan, “İslâm Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin yeniden Yorumlanmasında Mâtürîdî’nin Katkısı”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl, 12, s, 34, Kış 2008, 18-19.

Öte yandan İmâm Mâtürîdî'nin tââtler konusunda da inananlara baskı yapılamayacağı ifadesi ideal bir yorum olarak görünmektedir. Çünkü iman sahiplerine tââtlerin sevdirdiği, bu sevginin sonucu tââtlerin ifa edileceği belirtilir. O, **أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ آتَدَهُ** "İşte o peygamberler Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy."²²⁰ âyetinin yorumunda "Namazı, orucu, zekâtı terk eden için dall/sapık denilmez. Ancak hudanın zıddını din edinenler için "dall" denilir."²²¹ diyerek konuyla ilgili tavrını teyit etmekte; tââtler konusunda da inananların zorlanamayacağını ifade etmektedir.

Mâtürîdî'nin Bakara 256. âyetin yorumunda yaptığı asıl vurgu ise dinin kalbi bir eylem olarak açık seçik olduğu ve rüşd ve ğayy'ın ayırt edilmesinden sonra insanların asla din konusunda zorlanamayacaklarına yaptığı vurgudur. Burada onun dinden ne anladığına bakmak gerektir. O, En'am 90. âyette uyulması emredilen "el-hüdâ"nın "kendisiyle din edinilen şeyin adı"²²² olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: "Bu da bütün peygamberlerin tek bir din üzere olduğuna delildir. Bu din neshe ve tağyire muhtemil değildir. Şûrâ, 13. âyette buna işaretir. Şüphesiz din tekdir ve neshe ihtimali yoktur, ancak şartlar çeşitlidir ve neshe muhtemeldir."²²³ Burada işaret ettiği Şura 13'de ise "din" kelimesinin Kur'an'da "cezâ (Fâtihâ 3), hüküm (Yûsuf 76), mezhep ve inanılan şeyler (Kâfirûn 6; Âl-i İmrân 19)" anlamına geldiğini" ifade ederek, âyette son anlamın, mezhep ve inanılan şeyler anlamının kastedildiğini belirtir.²²⁴

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا
 دِينَ اللَّهِ فِيهِ ²²⁵ "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahy ettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Matürî de devamla şöyle der: "Nûhâ verilen din diğer peygamberler için de zikredildi. Bu da, Allah'ı birleme ve kulluğu O'nun için yapmaktır."²²⁶ Enbiyâ ve rûsûlün hepsi sadece Allah'ı birlemeye çağırarak için ve kulluğu O'na has kılmak için gönderilmişlerdir. Şeriatlar ve ahkâmı ihtilaf edilebilir. Çünkü

220 En'am, 90.

221 *Te'vilât*, V, 137.

222 *Te'vilât*, V, 137. هو اسم ما يدان به

223 *Te'vilât*, V, 137.

224 *Te'vilât*, F. Hayme neşri, IV, 397.

225 Şûrâ 13.

226 *Fâtihâ* 3. âyetin yorumunda bu tanının bir açılımı yapılır: "Kulun bütün ibadetlerinde Allah'ı tek mâbud olarak tanınması ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmaması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur." *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercüme*, 17. En'am 153. âyetin yorumunda ise "Peygamberlerin delillere ve burhânlara dâvet ettikleri; dinin aslının Allah'ın birlenmesi ve O'nu kulluk ve ulûhiyette kablerin ortaklıktan uzak tutulması" olduğu ifade edilir. *Te'vilât*, V, 258.

Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik.²²⁷ buyrulmuştur.²²⁸

Burada Mâtürîdî; dini, Allah'ı birlemek ve sadece O'na kulluk etmek olarak tanımlamakta; dini bütün peygamberlere gönderilen ve insanlara tebliğ etmeleri istenen değişmeyen bir şey olduğunu kabul etmekte; Peygamberlere gönderilen şartların değişebileceğini belirtmekte ve bunu imtihan vesilesi olarak görmekte;²²⁹ böylece açıkça din-şeriat ayrımı yapmaktadır.²³⁰

Mâtürîdî tevhid dinini bütün peygamberlere isnat edip değişmezliğini kabul ettikten sonra dinin değişmezliği bağlamında fitriliğe ve doğruluğuna vurgu yapar. O, hanîf, halis, muhlis ifadelerin "Hakka ulaştırın"²³¹ anlamında hak dini, tevhid dinini ifade ettiğini belirtir.²³²

"Hanîf olarak yüzünü dine çevir; sakın müşriklerden olma."²³³ âyetinin yorumunda tevhid inancını vurguladıktan sonra devamla "Yaratılışının şahitlik edeceği şeye kendimi döndürmekle emr olundum. Çünkü her nefsin yaratılışı Allah'ın birliğine şahitlik eder."²³⁴ diyerek dinin fitriliğini hanîf kavramı çerçevesinde dile getirmektedir. Ancak o, bütün insanların kendilerini hak din üzere kabul ettiklerinin de farkındadır.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ "Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır."²³⁵ Buradaki "ayrılık" hakiki manadadır. Çünkü bütün din sahiplerinin yanında kendi dinleri Allah'ın dinidir. Hiç birisi de Allah'tan başkasının dini üzerine olduğunu söylemezler.

"Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" derler,²³⁶ "Bunlar, Allah katında bizim şefaathçılarımızdır," diyorlar.²³⁷ Onlar kendilerince Allah'ın

227 el-Mâide 48.

228 *Te'vilât*, F. Hayme neşri, IV, 398.

229 "Ancak imtihanın üstünlüğü için şeriatların biri diğerini nesh eder. Allah için kullar, kendileri hakkında irade edilen şekilde çeşitli imtihanlarla denenirler." *Te'vilât*, IV, 246.

230 Mâtürîdî'de din-şeriat ayrımıyla ilgili detaylar için bkz., Hanefî Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 54-77; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 39-43; M. Zeki İşcan, *agm*, 14-17.

231 "Hanifen, muhlisan, mâilen ilel hakkı demektir." حانيفا و مخلصا ماثلا الى الحق

232 *Te'vilât*, IV, 49. V, 258. Âyette "sırât- müstakîm" açıklanır. Hâlis ve Hak din hakkında krş., Hasan Şahin, *Mâtürîdî'ye Göre Din*, 12-15; Hanefî Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 50-53.

233 Yûnus 105.

234 *Te'vilât*, VII, 120.

235 En'âm, 159.

236 Zümer, 3.

237 Yûnus, 18.

dinine tutunduklarını zannediyorlar fakat hakikatte Allah'ın dininde tefrika oluşuyorlar, bu da Allah'ın dini değildir.”²³⁸

Bu yorumlarda, inanan her kimsenin kendi inandığının doğruluğuna vurgu yaptığını ve bunu meşrulaştırıcı söylemler geliştirdiğini tespiti son derece isabetli ve yerindedir. Müşrikler, Allah'a yakınlaşmak için putları kullandıklarını söylerken kendilerinin de Allah'ı kabul ettiklerini ifade ile hak din üzere olduklarını iddia etmektedirler. Oysa onların yaptığı dinde ayrılıktan başka bir şey değildir. Nitekim aynı olgu Ehl-i Kitab için de geçerlidir. “Buradaki ayrılık, Rasullerin ve enbiyaların zamanında Allah'ın dinine uyduklarını fakat sonra bu dinden ayrıldıklarına haml edilir. Bakara 89 ve Âl-i İmrân 6. âyetleri buna işaret eder.”²³⁹ Çünkü onlar da kendilerine tebliğ geldikten sonra zamanla doğru inançlardan sapmışlar, daha sonra kendilerine doğrular geldiğinde bunu inkâr etmişlerdir. Bu durum ayrılığın bir başka boyutunu gösterir.

“Sen onların dininden değilsin. Çünkü onlar atalarının dinini taklit ediyorlardı. Senin dinin ise deliller ve burhanlar dinidir. Dolayısıyla sen hiçbir şeyiyle onların dininden değilsin,”²⁴⁰ Bu olgunun sebebi olarak Mâtürîdî yine son derece isabetli bir tespitte bulunur: Atalarının dinini taklit. İnsanlara her ne kadar fitraten bir Hak din algılaması verilmişse bile onlar ilk doğumlarından itibaren ebeveynlerinin yanında oldukları için ilk dinî bilgilerini de çoğu kere taklit vasıtasıyla ebeveynlerinden öğrenmektedirler. Büyüdüklerinde dinlerini delil ve burhanlarla güçlendirmedikleri için kolayca taklitçi bir zihniyetle, gelenekleşen dinlerini devam ettirmeye meyletmışlerdir. Geleneklerin değişime açık olması ise zamanla din anlayışlarında değişmeyi ve Hak dinden uzaklaşmayı doğurmuştur. Oysa gerçek tevhid dini delil ve burhana dayanır.²⁴¹ Delil ve burhânın kaynağı ise akıldır. Delil ve burhân akılla ayakta durur. Aklına uyan dinini korur.²⁴²

Mâtürîdî, değişmezliğini vurguladığı fitrî din, hak dinin hangisi olduğu sorusuna cevabı da yine Kur'ân'dan bulur: وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Kim, İslâm'dan başka bir din edinirse, bilsin ki, kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, âhirette ziyan edenlerden olacaktır.”²⁴³

238 *Te`vilât*, V, 258, 271.

239 *Te`vilât*, V, 271.

240 *Te`vilât*, V, 271.

241 *Te`vilât*, V, 271.

242 Hasan Şahin, *Mâtürîdî'ye Göre Din*, 15-17.

243 Âl-i İmrân, 85.

Mâtürîdî şöyle der: “Edinmek talep etmek demektir. “Kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek” ifadesi, sanki kişiyi bundan nefye müstenittir. Zirâ din edinmekten maksat Allah Teâlâ’ya yaklaşımdır.”²⁴⁴ âyet, İslâm’dan başka din edinenlerin iyilikleri ve amelleri boşa gider anlamını taşımakta; İslâm’dan başka din için yapılan talep için uğraşmanın kabul edilmeyeceği; Allaha yaklaşmak için putları vb.lerini din edinenlerin bunlarla yakınlık kuramayacakları; gerçek gayretin, hak dini talep için sarf edilmesi gerektiğini haber vermektedir.²⁴⁵ İhlâs da Allah’ın dinine benimseme ve onda devamlılık yolunda çaba ve enerji sarf etmek demektir.²⁴⁶

Mâtürîdî bu yorumundan sonra kâfirlerin kendi dinlerine İslâm adını vermediklerini “İslâm”ın sadece Allah’ın dini olarak tevhide inananların benimsedikleri dinin adını olduğunu vurgular.²⁴⁷

Bütün bu yorumları değerlendirdiğimizde, Mâtürîdî’nin kabul ettiği evrensel dinin sınırlarını şöyle çizebiliriz: Din, insan fitratına uygun hak din, hanîf din, halis din diye nitelenen, bütün peygamberlere gönderilen, Allah’ı birlemeyi ve kulluğu O’na has kılmayı içeren, her türlü dinî eylemi tevhide yönelten, her türlü şirki reddeden, tağyîr ve tensîhe imkânı olmayan, delil ve burhana dayanan, adı İslâm olan tevhid didir. Tevhîd eksensiz bu dinin, Hz. Âdem’den itibaren Hz. Muhammed’e kadar insanlara değişmez bir şekilde tebliğ edilmesini dikkate alırsak, onların kulluğuna davet edildiği Allah’ın, her şeyin yaratıcısı ve herkesin Rabbi evrensel tek Tanrı olduğu anlaşılır. Bu kabul Türklerde rastlanan evrensel Tanrı kabulüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim yakın tarihte yapılan bazı araştırmalar konuyla ilgili azımsanmayacak bir materyale sahiptir.²⁴⁸ Dolayısıyla İmâm Mâtürîdî, yaşadığı toplumun mâşerî vicdanında ma’kes bulan ulûhiyet anlayışını, Kur’ân’ı esas alarak ve İslâm dairesi içinde kalarak sistematik bir şekilde dile getirmiştir. Bu anlayış, onun çoğulculuk bağlamında şirki ifade etmeyen dinî anlayışlara karşı dengeli ve hoşgörülü bir şekilde yaklaşmasına imkân sağlamıştır.

Rahmet ve Adalet Anlayışı

İmâm Mâtürîdî’de hoşgörü bağlamında ele alacağımız diğer konu ise insanlara rahmet, adalet, şefkat ve merhametli davranmayla ilgili tavrıdır.²⁴⁹ O, Fâtiha

244 Bu âyet aynı bağlamda (el-Mâide, 5) “Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz amelleri boşa gider.” âyetiyle birlikte değerlendirilerek, buradaki imandan maksadında İslâm olduğu vurgulanmaktadır, *Te`vilât*, II, 352.

245 *Te`vilât*, II, 352.

246 *Te`vilât*, VIII, 121. Ayrıca krş., Hasan Şahin, *Mâtürîdî’ye Göre Din*, 14.

247 *Te`vilât*, II, 352.

248 Örneğin bkz., Hikmet Tanyu, *İslâmluktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnanç*, Ankara 1980.

249 Burada, konumuzla ilgili gibi görünen insanların bir arada yaşamasını ifade eden el-Mâide 54,

sûresinin özelliklerinden bahsederken, Cenâb-ı Hakk'ın Allah ve Rahmân adlarını bu sûre ile kendine has kıldığını ve Rahman adının tecellisi olan rahmetiyle inananların kurtuluş ve mutluluğu eriştiğini, tehlikelerden korunduğunu belirttikten sonra "Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetinin bir tecellisi de yaratıkların birbirlerine gösterdikleri şefkat ve merhameti yaratmış olması şeklindedir."²⁵⁰ Diyerek yeryüzündeki canlıların -dolayısıyla insanların- arasındaki sevgi, şefkat ve merhameti Allah'ın Rahman adının bir tecellisi olarak görmekte, Yûnus'un dilinde "Yaratılanı hoş görürüz yaratandan ötürü" dizesinin adeta metafizik arka planını göstermektedir. Nitekim Mâtürîdî'nin rahmeti ifade eden şu âyeti yorumu da aynı doğrultudadır:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."²⁵¹

"Haberde geldiği üzere insanın mahlûkata rahmetle davranması gereklidir. Hz. Rasûl ashabına: "Birbirinize rahmet edinceye kadar cennete girmeyeceksiniz" "Biz rahmet edenlerdeniz Ya Rasûlallah!" denilince, buyurdu ki; "Kişinin oğluna veya kardeşine rahmet etmesi değil, bilakis bazınızın bazınıza rahmet etmesidir."²⁵² "Küçüğümüze rahmet etmeyen büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir"²⁵³. "Yeryüzü ehline merhamet etmeyene sema ehli de rahmet etmez"²⁵⁴ O'nun naklettiği haberlerden şefkat merhametin yakın akrabaya, toplumda herkesin birbirine, tanıdığına-tanmadığına, küçüğe-büyüğe, vb. gösterilmesinin gerekliliğini vurguladığı anlaşılmaktadır.

Mûsâ ve Hârûn (a.s.) buyrulan; "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar."²⁵⁵ emrini ise; "Sözde yumuşaklık, sözde katılığa göre kalplere nüfuzu kolaylaştırır, kabulü süratlendirir, tâate yöneltir. Allah Teâlâ Rasullerine mahlûkata iyi muamelede bulunmak, şefkat ve merhametle yumuşak davranmak emrini zahirde bütün insanlara yapmaktadır, bunu kalplerde ülfetin artma ve birliğin sebebi; sözde sertlik ve kabalığı ayrılık sebebi kılmaktadır."²⁵⁶ diye yorumlar.

Hucurât, 11, 13 gibi sosyolojik yorumlara açık bazı ayetlerde işimize yarar yorumlara rastlamadığımızı belirtelim.

250 *Te'vilâtul-Kur'ân Tercümesi*, 9-10.

251 *Âl-i İmrân*, 159.

252 *Miistedrek*, IV, 185.

253 *Tirmizî*, Birr, 15.

254 *Keşfü'l-Hafâ*, I, 119; *Te'vilât*, II, 457.

255 *Tâhâ*, 44.

256 *Te'vilât*, IX, 200-201.

“*Rabbin zengindir, rahmet sahibidir.*”²⁵⁷ âyetindeki Zü’r-rahmeti “Mahlûkatı yarattığında, bazılarını bazılarından faydalanmaları ve meta’lanmaları için yarattı. Onların yaratılışı ancak kendilerinin faydalarıdır.” diye yorumlayarak şefkat ve merhametin canlıların birbirleriyle ilgili fayda ilişkisine mebni olduğuna işaret eder.²⁵⁸

İnsanlara gösterilen merhametin en açık tezahürü adaletli davranmaktır. Mâtürîdî adaletle ilgili âyetlerde, tavrını çok açık ortaya koyar: لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ “Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.”²⁵⁹

“Muhtemeldir ki, bu âyette nehy edilmeyen şey اقساط /iksât/doğruluktur. Doğruluk ise adalettir. Dost veya düşman olsun adaletten ayrılmak yasaklanmış değildir.”²⁶⁰ O, Mâide 8. âyete işaretle “Âyet, düşmanlık mekânında bile adaletin terkini helal görmüyor” diyerek,²⁶¹ bırakın kendi topluluğunuzdan insanları, düşmanlarla bile ilişkilerde adalet ve doğruluğun vazgeçilmez prensipler olduğunu vurguluyor.

Bu yorumlar İmâm Mâtürîdî’nin yukarıda açıkladığımız din anlayışının uzantısı olarak değerlendirilebilir. O, Allah’a nispet edilen rahmet ve adaleti yeryüzünde bütün insanlara yayarak onlar arasında yaratılış ve fitrat açısından, cins açısından bir fark görmez. Bu durum çeşitli topluluklarda gördüğümüz üstün ırk, kendilerinin dışındakileri hor ve hakir görme, kast sistemi vb. tavır ve uygulamaların ötesinde insana insan olduğu için değer veren bir anlayışın tabîî bir sonucudur.

İmâm Mâtürîdî’nin Din Anlayışında Hoşgörünün Pratiğe Yansması

Bu rahmet ve adalet anlayışıyla İmâm Mâtürîdî’nin insanlara yaratılışlarından dolayı hak ettikleri saygıyı gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim o, kelâmcı kişiliğine rağmen gerek gayr-i Müslim unsurlara karşı, gerekse Müslüman mezhep sahiplerine karşı genellikle saygılı bir üslup kullanmıştır. Eleştirdiği

257 En’âm, 133.

258 *Te`vilât*, V, 220.

259 Mümtahine, 8.

260 *Te`vilât*, F. Hayme neşri, V, 107-108.

261 el-Mâide 8: “Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; âdil olun; bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.”, *Te`vilât*, IV, 175; *Te`vilât*, F. Hayme neşri, V, 108.

görüşleri çeşitli normatif hükümler getirerek suçlamak ve küçümsemek yerine, ilgili delil ve burhânları akli yorum ve muhâkemelerle sıralayıp karşı görüşleri çürütmüş, hasımlarını ilzâm ederken onları aşağılayıp hor görmekten öte hoşgörüsünü gösteren belirgin bir ilmî üsluba sahip olmuştur.²⁶²

Bununla birlikte o müşriklere karşı, muhtemelen Kur'ân'dan kaynaklanan, sert ve tavizsiz bir tavra sahiptir. Mu'tezile'ye karşı bazen kendi üslubuna uymayan sert ve küçümseyici nitelemeler kullanmıştır. Bazı fırkaları yeren rivâyetleri, sıhhatleriyle ilgili ihtiyatını belirterek, ama çoğu kere Hz. Peygamber söylemiş gibi algılayarak onların aleyhine kullanmaktan çekinmemiştir. Kendi bağlı bulunduğu grubu da yer yer savunmacı bir üslûpla destekleme yolunu tutmaktadır. Bildirinin bundan sonraki bölümünde bu konudaki somut örnekleri sıralayacağız.

İlmî Tavrı

Bu konuda Mâtürîdî'de pek çok örnek bulmak mümkündür. O, *Te'vilât*'ında âyetlerin yorumunu yaparken muarızlarının görüşlerini ilzam edecek, eleştirecek bir delil gördüğünde "Bu konunun Mu'tezile'nin değil, bizim dediğimiz gibi olduğu sâbit oldu".²⁶³ "Bu âyet Mu'tezile'nin görüşünü nakz eder."²⁶⁴ "Bu âyetler bütünüyle Kerramiyye'yi nakzeder".²⁶⁵ "Burada Karâmita'nın dediği gibi değil, Kitâb'ın bir yerde olduğuna işaret vardır."²⁶⁶ "Bu âyet Rafıza'nın imâmet hakkındaki sözünün iptaline delildir."²⁶⁷ gibi ifadeler kullanır. Meselâ, Mümtahine 1. âyetin yorumunda,

"Âyette imanın hadde sahip olduğuna açık bir delalet vardır. Durum Haşeviyye, Mu'tezile ve Ashâbu'l-Hadis'in: "Tâatlerin hepsi imandır", dediği gibi değildir. Âyetteki hitabda bulunan lazımun leh ile sabit oldu ki, imanın zû-hadliği kişinin kendi nefindedir. O da kalb ile tasdiktir. Bunun dışındaki tâatler şeriattir."²⁶⁸ demektedir.

262 Mâtürîdî'nin fırkalar hakkında tavrını görüşlerini dikkate alarak inceleyen bazı çalışmalar yapılmıştır, bkz. M. Ali Kaygısız, *Mâtürîdî'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı*, İzmir 1996, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Kıyasettin Koçoğlu, *Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Bakışı*, Ankara 2005, (yayımlanmamış Doktora Tezi).

263 *Te'vilât*, I, 21.

264 *Te'vilât*, I, 60.

265 *Te'vilât*, I, 35.

266 *Te'vilât*, II, 78.

267 *Te'vilât*, III, 294.

268 *Te'vilât*, F. Hayme neşri, V, 103-104.

Tevhîd'inde, Merkayûniyye'yi eleştirirken "Nûrun yukarıda, zulmetin aşağıda bulunduğu, ikisinin arasında nur-zulmet olmayan bir aracının yer aldığını bunun duyuya ve algıya sahip insan ibaret olduğunu söylemişlerdir."²⁶⁹ diye onları tanımlayarak söze başlar, daha sonra onların görüşlerinin eleştirisine girer.

Yukarıda geçen, onun En'âm sûresi 90. âyetin yorumundaki "Namazı, orucu, zekâtı terk eden için dall/sapık denilmez. Ancak hudanın zıddını din edinenler için "dall" denilir."²⁷⁰ ifadeleri dalalet kavramını huda kavramının zıttı olarak dindeki sapma için anladığını; din içindeki yorum farklılıklarını dalalet kavramıyla karşılamadığını gösterir. Bu tavır onun klasik kaynaklarda ehl-i dalâlet, fırak-ı dâlle gibi terimlerle karşılanan Mu'tezile, Havâric, Şîa vb. fırkaları Müslüman olarak kabul edip, tekfir etmediğini gösterir.

Bu genel ifadelerin yanında bilmediği konularda sükûtu tercih ettiğini gösteren ifadeleri de vardır. En'âm 159. âyetiyle ilgili yorumunun başlangıç cümleleri şöyledir: "Dinlerini bölenlerin kim olduğu hakkında; kâfirler, ehl-i dalâl, Harûriyye, Yahudiler ve Hıristiyanlar denilmesine rağmen biz onların kim olduğunu bilmiyoruz ve bu konuda delil teşkil edecek bir bilgimiz de yok."²⁷¹ Bu sözlerle açıkça hakkında bilgi sahibi olmadığı ve gelen rivâyetlerle de kanaate ulaşamadığı konularda tavır almaktansa susmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Oysa o, karşıtları olan bu zümrelerle ilgili gelen rivâyetlerden tercihte bulunarak veya rivâyetleri genele teşmil ederek "bunların hepsi de olabilir" diye tavır gösterebilirdi.

Benzer tavrı Sâbiilerle ilgili yorumunda da görüyoruz. Bakara 62. âyetin yorumunda, "Sâbiûn: Meleklerle tapınan ve Zebur okuyan bir topluluktur; yıldızlara tapınan bir topluluğa denilir; Mecûsilerle Hıristiyanlar arasında bir topluluktur; Yahudilerle Mecûsiler arasında bir topluluktur; Zındıkların mezhebini takip eder, ikiliğe kâildirler" tanımlamalarını naklettikten sonra, "onların kitabı yoktur, bizim yanımızda onlar hakkında bir bilgi de yoktur"²⁷² diyerek onların kimlikleri konusunda sükût eder.

Ehl-i Kitâb'a Karşı Tavır

Yukarıdaki bazı âyetlerin yorumunda da ifade ettiğimiz gibi Mâtürîdî'ye göre, insanlar içinde yaşadıkları toplumlarda, ebeveynlerinin de etkisiyle taklitçi din anlayışına sahip olurlar. Bu taklit zamanla kibir ve inada ulaşarak insanlarda yanlış bir din anlayışının yerleşmesine ve bununda kendilerince doğru gibi

269 *Kitâbü 'l-Tevhîd*, 260, ter., 212.

270 *Te'vilât*, V, 137.

271 *Te'vilât*, V, 270-271.

272 *Te'vilât*, I, 147-148.

algılanmasına yol açar. Böyle oluşan sapmalarda Allah, lütfü keremiyle insanlara kolaylık olsun diye peygamberler gönderir. Peygamberler de insanları halis dine, tevhid dinine çağırır onların yanlış din anlayışını düzeltmeye çalışır. Mâtürîdî buradan hareketle mü'mini, "Allah nezdinde makbul din olan İslâm'ı benimsemiş veya tamamını değil bir kısmını benimsemiş yahut Allah'tan başkasının dinine sarılmış"²⁷³ diye tasnif ettikten sonra Nisâ 150-151. âyetlere işaretle bir kısmını benimseyenlere kâfir denileceğini onların Allah ile peygamberler arasında tercih yaptıklarından veya peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmeme bakımından kâfir olduklarını belirtir.²⁷⁴

Onun burada kastettikleri kendilerine Kitab verilenler, Ehl-i Kitâb'dır. Çünkü onlar sadece kendilerine gönderilen peygamberlere inanmışlar, Kitab'larında kendilerinden sonraki peygamberlere işaret olmasına rağmen kibir ve inatlarından dolayı onları inkâr etmişlerdir.²⁷⁵ İşte bundan dolayı Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb'a karşı iyi davranılmasını; onlara karşı akla ve yaratılışa uygun, Kitab'ların ve Peygamberlerin gönderiliş esprisine ters düşmeyen yöntemlerin kullanılmasını tavsiye etmektedir.²⁷⁶ H. Özcan bu kabulü kısmî bir dinî çoğulculuk olarak niteleyerek, buna göre Yahudi ve Hıristiyanlarla diyalog kurulabileceğini belirtmektedir.²⁷⁷ Böyle bir şeye imkân var görünmekle birlikte bu diyalogun günümüzde bazı çevrelerin yaptığı gibi ve tabiri caizse Mâtürîdî'nin de belirttiği gibi- inançların bir kısmını yok sayarak gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü Mâtürîdî halis din ve mutlak kabul edilmesi gerek din olarak İslâm'ı vurgular ve ilgili âyete istinaden İslâm'dan başka dinlerin kabul edilemeyeceğini belirtir.

Müşriklere Karşı Tavrı

Mâtürîdî, Bakara 256. âyetiyle ilgili "Rasulullah'dan gelen "Arab (müşrikler)'dan İslâm veya kılıçtan birini seçinceye kadar bir şey kabul edilmez, Ehl-i Kitab ve Mecusilerden cizye kabul edilir" rivâyetinin hükmü gereği Ehl-i Kitab'ın cizye vermeyi kabul ettikten sonra inançları konusunda zorlanamayacağını, ancak müşriklerin bu hükme dâhil olmadığını, onlarla İslâm'ı kabul edinceye kadar savaşılmaması gerektiği", yorumunu nakleder.²⁷⁸ O, Kâfirûn sûresiyle ilgili

273 *Kitâbü't-Tevhîd*, 635-636; ter. , 514-515.

274 *Kitâbü't-Tevhîd*, 635-636; ter. , 515.

275 *Te'vilât*, I, 47, 250-251, 266.

276 Hanefî Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 121-122.

277 Hanefî Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 18-21, 28-30.

278 *Te'vilât*, II, 159. Ancak âyetin yorumundan Mâtürîdî'nin din, iman ve tâat konularında bireylerin başkâ altında tutulamayacakları anladığını, burada savaşla ilgili hükümlere değinmediğini belirtmeliyiz.

yorumunda, bu sureyle küfürde ısrar edip haddi aşmış inatçıların kastedildiğini, böylece müşriklerle münasebetin kesilmesi ve onlar hakkında ümit beslenmemesi gerektiğine işaret edildiğini ifade eder.²⁷⁹ O, muhtemelen şirkin âyette de ifade edildiği gibi affedilmeyecek bir günah olduğunu ve kibir ve inadın en üst derecesi olduğunu düşünmektedir. Bu konuda onun, Hz. Peygamber'den gelen haberleri ve Hz. Ebû Bekr'in riddeyle ilişkilerindeki tavrını örnek aldığı söylenebilir.

Mu'tezile'ye Karşı Tavrı

Sünnî kelâmcıların birincil karşıtları olarak kaynaklarda yer alan ve haklarında reddiyeler yazılan Mu'tezile konusunda Mâtürîdî'nin de emsallerinden çok farklı düşünemeyeceği açıktır. Nitekim o, gerek Kâbî'nin şahsında gerekse ele aldığı konulara göre diğer Mu'tezilîlerin şahsında fırkaya karşı çok ciddi eleştiriler getirmiştir. *Tevhîd*'inde "Kaderiyye veya Mu'tezile'nin Zemmi" ne dâir uzunca bir bahis altında, benzeri kelâmcılar gibi Hz. Peygamber nispet edilen "Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir" sözüne istinâden, bu sözün ancak Mu'tezile'ye yakıştığından başlayarak, âlem ve insanın fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı Mu'tezile'yi Mecûsilere benzetip ilzam etmiş; sonra onların yaratılışlarının da Mecûsilere benzediğini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Mu'tezile mensuplarının, buldukları toplumda tanınmalarını sağlayan iki belirgin alamet daha var. Birincisi onlara bakanlar tarafından, yaratılışlarından dolayı görülebilen bir soluk benizlilik; ikincisi Mecûsilerin mekânlarına (hanlarına) gitmeleri; hepsinin de yaşadıkları İslâm ülkelerini dâru'l-İslâm olarak kabul etmeyişleri."²⁸⁰ "...Böylece insanlar Kaderiyye konusunda anlattığımız gibi Mu'tezile'nin cüretini ve onların sefihliklerinin büyüklüğünü öğrenmiş olacaklar."²⁸¹

Mürcie'ye Karşı Tavrı

Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye karşı sergilediği sert tutumun zıddını Mürcie'ye karşı tavrında görmek mümkündür. Muhtemelen Ebû Hanîfe'nin iman görüşüyle Mürciî bir tavır içinde oluşu ve kendisinin de bu gelenekten gelmesi onu bu konuda savunmacı bir üsluba yöneltmiştir. *Kitâbü't-Tevhîd*'inde "İrcâ Hakkında" bir başlık açarak açıkça Ebû Hanîfe'yi savunan, ircâ' kavramını başak gruplara yönelten bir söylem geliştirmiştir.²⁸² Gerçi, mahmûd/övülen ircâ' ve mezmûm/yerilen ircâ'

279 *Te'vilâtul-Kur'ân Tercümesi*, 73-74.

280 *Kitâbü't-Tevhîd*, 500-504, çev. 401-404.

281 *Kitâbü't-Tevhîd*, 511, çev., 409.

282 *Kitâbü't-Tevhîd*, 613-616, çev., 497-500.

tasnifi yaparak orijinal ve son derece isabetli bir düşünce örneği sergilemişse de onu bu düşünceye yönelten saikin kendi geleneğinin haklılığını ve meşruiyetini ispatlamak kaygısı olduğunu unutmamak gerekir. Mâtürîdî, mahmûd ircâ'yı "Nisâ 48. âyete istinâden büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah'a bırakanlar"; mezmûm ircâ'yı ise, "filleri Allah'a bırakarak, onlarda kulun eylem ve tedbirini reddeden cebir"²⁸³ diye açıklar. Haberde gelen "Ümmetimden iki sınıfa şefaetim erişmez: Kaderiyye ve Mürcie"²⁸⁴ sözü de buradaki Mürcie'den Cebriye'nin kastediğini ifade ederek, cebr fikri üzerinden hareketle Haşeviyye'yi de ithâm eder.²⁸⁵

Sonuç ve Değerlendirme

İmâm Mâtürîdî'nin yaşadığı kültür çevresinin etkisinde bir din anlayışı geliştirmiştir. Bu çevrenin gayr-ı Arab ve merkezî otoriteden uzak oluşu, kendisinin gündelik siyasetle uğraşmayı Mâtürîdî'nin bağımsız ve hür düşünmesini kolaylaştırmış ve akla ve dayalı sağlam bir din anlayışı oluşturmuştur. Taklide değil, delil ve burhana dayanan bu din Kur'ân'da hak din, hâlis din, hanîf din olarak nitelendirilen ve bütün peygamberle indirilen Allah'ın dini, tevhid dini, İslâm'dır. Bütün peygamberler insanları Allah'ın birliğine ve sadece O'na kulluk yapmaya çağırmıştır. Bu din anlayışında yaratılanlarda Allah'ın rahmet sıfatının eserini görme ve Allah'ın herkese karşı adaletli davranma emri, İmâm Mâtürîdî'de bütün yaratılanları hoş görme, yaratılıştan dolayı kendilerine hak ettikleri değeri verme, her şeyi yerli yerine koyma şeklinde tezahür etmiştir.

Bu durum büyük ölçüde onun üslûbuna etki etmiş, klasik Mezhepler Tarihi ve Kelâm kaynaklarında gördüğümüz karşıt grupların ilzâmı ve reddine yönelik normatif hükümler yerine daha ilmî, hüküm beyan etmeden eleştiren ve eleştirilerde duygulardan öte akfî istidlâllerin, delil ve burhânların sıralandığı bir üslûp hâkim olmuştur.

Mâtürîdî, Allah katında makbul nihaî dinin İslâm olduğunu vurgulamasına rağmen, kendilerinde imandan hasletler bulunduğu için Ehl-i Kitapla bir arada yaşamayı sağlayacak çoğulcu bir din anlayışına sahiptir. Ancak o, benimsediği din anlayışına istinaden, kibir ve inadın son noktası olarak gördüğü şirke ve müşriklere karşı Kur'ânî bir tavırla tahammülsüz ve tâvizsizdir.

283 *Te'vilât*, I, 81-82. Ayrıca krş, Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, 275; Kıyasettin Koçoğlu, *age*, 33-37.

284 Şevkânî, "*el-Fevâidü'l-Mecmûa*", 452'de rivâyetin uydurma olduğu tespit eder. Bkz., *Te'vilât*, I, 82, dipn: 3.

285 *Kitâbü'r-Tevhid*, 613-616, çev., 497-500.

Bu genel tavrına rağmen İmâm Mâtürîdî, bilerek veya bilmeyerek benimsediği görüşü haklı göstermeye veya karşıt grubu reddetmeye yönelik duygusal ifadeler de kullanmıştır. Mürcie ve Mu'tezile hakkındaki ifadeleri bu tavrın tipik örnekleridir. Bu ifadeler muhtemelen insan olarak olaylara karşı çeşitli zamanlarda verdiği tepkilerle ilgilidir. Onun çeşitli grupları yeren Hz. Peygamber'e isnat edilen rivâyetlere eserinde yer vermesi ise, ihtiyat lafızlarını kullanmakla birlikte, bulunduğu çevrede bu tip rivâyetlerin karşıtları ret ve ilzâm bağlamında sıkça kullanıldığını ve onun da bu hatadan kurtulamadığını göstermektedir. Bununla beraber İmâm Mâtürîdî görüşlerini eleştirerek çürüttüğü, yanlış ve hatalarını ortaya koyduğu farklı fırka mensuplarını doğrudan tekfir etmeye teşebbüs etmemiştir.

Oturum Başkanı Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'nin Konuşması

Dinde sâbit ve değişkenler nelerdir? Zaman zaman bunları tespit ve anlamlandırma hususunda tartışmalar yaşıyoruz. İşte din ve şeriat kavramları bu bağlamda tartışılan iki temel kavramdır. Acaba din, sâbitleri, şeriatta değişkenleri mi temsil ediyor? Yoksa din ve şeriat aynı anlama mı geliyor? Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ biraz sonra sunacağı tebliğinde bu konuları tartışacaktır. Talip Bey'den sonra tebliğini sunacak olan Prof. Dr. Hanifi Özcan da benzer konulara değinecektir.